

Marek Osiewicz

Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w *Księgach o gospodarstwie Piotra Krescentyna* (Kraków 1549, Helena Unglerowa)

Podstawą prezentowanej analizy są *Piotra Creŝcentyna Księgi o gospodarŝtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, kaŝdemu ŝtanowi potrzebne*, wydane w 1549 roku w oficynie Heleny Unglerowej (dalej skrót: *Cresc*). Jest to pierwsza edycja polskiego tłumaczenia dzieła Petrusa de Crescentiis pt. *Opus ruralium commodorum libri XII*, powstałego ok. 1300 roku, a opartego na rzymskiej literaturze rolniczej [Kawecka-Gryczowa 1983: 314; Rzepka, Wydra 1984: 375–376]. Pod względem typograficznym, graficznym i językowym *Cresc* jest tekstem bardzo ciekawym. Już w 1930 roku Kazimierz Piekarski zwrócił uwagę na typograficzną niejednorodność jego Unglerowej edycji: w zakresie rysunku liter składowki A–Q (dalej skrót: *Cresc_I*) przedstawiają cechy właściwe drukom Unglerowym z 1538 roku, natomiast pozostała część tekstu (składowki wstępne oraz składowki R–Ii, dalej skrót: *Cresc_{II}*) prezentuje pod tym względem stan znany z *Kroniki* Marcina Bielskiego z 1551 roku [Piekarski 1930: 423–424]. Przyczynę tego stanu Piekarski upatrywał we wcześniejszym powstaniu części zawartej w składowkach A–Q – po jej złożeniu z jakiegoś powodu dalszych prac nad drukiem zaniechano; zostały one podjęte po 10 latach i wtedy dopiero doprowadzono wydanie dzieła do końca [Piekarski 1930: 424]. Po latach obserwacja niejednorodności tekstu pierwszej polskojęzycznej edycji *Ksiąg...* odniesiona została również do innych poziomów tekstu: graficznego [Osiewicz 2012, 2013b] oraz językowego (fonetycznego) [Osiewicz 2013a, 2014a, 2014b, 2014c, 2015a, 2015b, 2016] i znacznie poszerzona: okazało się bowiem, że z perspektywy graficzno-językowej jednorodność zamieszczonego w tym wydaniu tekstu jest zakłócona nie tylko zmianami objawiającymi się na granicy składek Q i R, ale także wieloma innymi, rozrzuconymi na przestrzeni obu wyodrębnionych przez Piekarskiego części tekstu (*Cresc_I* i *Cresc_{II}*).

Osobne zagadnienie stanowi kwestia autorstwa przekładu. Pierwotnie tłumacza dzieła upatrywano w Andrzeju Trzeciejskim starszym, a to ze względu na zamieszczony w drugim (sic!) wydaniu dzieła (Stanisław Szarfenberger, Kraków 1571) wiersz Trzeciejskiego [Chromiński 1806; Maciejowski 1851: 642]. Tezę tę ostatecznie i stanowczo odrzuciła jednak Anna Pankowicz, dowodząc, że autorem tego wiersza mógł być tylko Andrzej Trzeciejski młodszy, który w momencie powstania tłumaczenia mógł mieć najwyżej 13 lat [Pankowicz 1979: 56]; przeciw autorstwu Trzeciejskiego starszego przemawiają też dane językowe, z których wynika, że tłumacz pochodził najprawdopodobniej z południowo-zachodniej Wielkopolski lub z północnego Śląska [Karpłukówna 1971: 39; Sławski 1972: 251–252]. Obecnie przypuszcza się, że autorem przekładu *Ksiąg...* mógł być Wielkopoleanin Andrzej Glaber z Kobylina (ok. 1500–1550), blisko związany z oficyną Unglerów jako autor (*Compendiosa totius logicae alias sermotionalis philosophiae enciclopedia* 1539; traktat o puszczeniu krwi w *O ziołach tutecznych i zamorskich* Hieronima Spiczyńskiego 1542), tłumacz (Maciej Miechowita, *Polskie wypisanie dwojej krainy świata* 1535), redaktor (*Problemata Aristotelis. Gadki* 1535; Marcin Bielski, *Żywoty filozofów* 1535; Walenty Wrobel, *Żołtarz Dawidow* 1539) [Pankowicz 1979: 57; Migdał 1999: 19–21]. Zdaniem Pankowicz argumentem przemawiającym dodatkowo na korzyść Glaberowego autorstwa przekładu jest fakt, iż zakres jego prac redaktorskich w oficynie Unglerów oraz pochodzenie (pochodził z rodziny mieszczkańskiej o niemieckich korzeniach) wskazują na znajomość języka niemieckiego, z którego – jak przekonuje badaczka – została przełożona polska wersja dzieła Krescentyna [Pankowicz 1979: 57]. W przeprowadzonych ostatnio analizach porównawczych ujawnione zostały też znaczące zbieżności fonetyczne łączące różne fragmenty *Cresc* z tekstami Glabera [Osiewicz 2016: 153].

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących: stopnia ustabilizowania normy tekstowej *Cresc*, nierównomiernej tekstowej dystrybucji poświadczonych w *Księgach...* form graficznych i językowych oraz autorstwa tłumaczenia. Zaprezentowane w nim zostaną wyniki analizy obocznych postaci fleksyjnych celownika, narzędnika oraz miejscownika liczby mnogiej rzeczowników – przypadków objętych w XVI wieku początkowym etapem procesu demorfologizacji rodzaju [Rzepka 1985: 7–14]. Zgodnie z przyjętymi już w innych pracach założeniami, wynikającymi z rekonstrukcji procesu ręcznego składu tekstu w drukarni XVI-wiecznej [np. Osiewicz 2013a: 128–130; 2013b: 33–38; 2014: 55–57], tekstowe granice występowania poszczególnych wariantów bądź ich stanów frekwencyjnych zostaną wykorzystane do próby określenia zakresu wpływu zecera na kształt językowy badanego tekstu dokonanej na podstawie badania zjawiska ich zbieżności ze związanym z pracą zecera

podziałem technicznym tekstu na składki¹. Stopień ustabilizowania repartycji poszczególnych wariantów językowych zostanie też skonfrontowany z danymi odnoszącymi się do większej i zróżnicowanej grupy tekstów drukowanych z lat 1521–1561 [Rzepka 1985] oraz uzupełniony o uwagi dotyczące relacji normy tekstowej *Cresc* we wskazanym zakresie z normą tekstową tekstów Glabera [Migdał 1999: 108–115].

1. Formy celownika liczby mnogiej

W *Cresc* formy celownika liczby mnogiej poświadczone zostały z czterema końcówkami: *-am* 329 razy (55,1%), *-om* 196 razy (32,8%), *-em* 69 razy (11,6%) i *-um* 3 razy (0,5%). Rozkład końcówek wykazuje zależność od rodzaju rzeczownika (zob. tabela 1). Wśród rzeczowników rodzaju żeńskiego dominuje tradycyjna końcówka *-am* objęta stanem pełnej normalizacji² (228 wystąpień, 99,6%, np. *aperturam* 526³, *baniam* 227, *blonkam* 173, *broskiniam* 71, *chorobam* 253, *drzewam* 51, *dziurkam* 573, *dziuram* 435, *gałązkam* 63, *glistam* 211, *karmiam* 606, *kokoszam* 577, *krowam* 566, *kuram* 73, *niemoczam* 6, *niewiastam* 16, *owczam* 145, *paniam* 279, *pszolam* 587, *ranam* 526, *wilgościam* 332, *wodam* R5, *żyłkam* 229); jedynym wyjątkiem jest zapis *kurom* poświadczony w kolumnie 579 (a więc w *Cresc*_{II}) z końcówką *-om* (0,4% użyc⁴). Bardzo podobny stan charakteryzuje formy celownika liczby mnogiej rzeczowników rodzaju nijakiego, wśród których – obok dominującej, znormalizowanej końcówki *-am* (81 użyc⁴, 94,2%, np. *ciałam* 3, *drzewam* 137, 657, *drzewkam* 44, *gąsieniam* 575, *gołębiętam* 583, *jagniętam* 554, *jajcam* 571, *latam* 370, *lekarstwam* 606, *polam* 96, *węzidłam* 519, *ziolam* 97, 199, *źrzebiętam* 513, 514, *zwirzętam* 577, *żytam* 657) – sporadycznie pojawia się też końcówka *-om*

1 Szczegółowa charakterystyka delimitacji arkuszowo-składkowej *Ksiąg o gospodarstwie* z 1549 roku przedstawiona została w Osiewicz 2013b: 41–53.

2 Zastosowano następującą segmentację procesu normalizacyjnego: 100–95% – pełna normalizacja, 94–75% – niepełna normalizacja; 74–51% – wstępna normalizacja [Bajerowa 1980: 110–111; Rzepka 1985: 18–19]. Warianty objęte stanem wstępnej normalizacji usytuowane są poza normą [por. Lisowski 1999: 277–290; Migdał 1999: 203–217; Osiewicz 2007: 97–100].

3 Cyfra po przykładowej formie językowej oznacza kolumnę; literowe skróty lokalizacyjne odsyłają do: R – rejestru (następujące po nim oznaczenie cyfrowe wskazuje odpowiednią kartę rejestru), ZaI – rozdziału końcowego pt. *Zalecanie* (następujące po nim oznaczenie cyfrowe wskazuje odpowiednią kartę *Zalecania*).

4 O tym, że jest to zapis celownika liczby mnogiej rzeczownika rodzaju żeńskiego (*kura* ‘*Gallus domesticus*’), a nie męskiego (*kur* ‘*Gallus domesticus*’), świadczy zlokalizowany w tym samym rozdziale pt. *O kogutach, kokoszach i kurzętach* (576–579) zapis formy dopełniacza liczby mnogiej tego leksemu: *Kto chce wiele kur hodować* 577.

(4 razy, 4,6%: *ciałom* 578, *latom* 369, *zwierzętom* 205, 477) oraz jednokrotnie zapisana forma zakończona na *-um* (*zwierzętom* 50). Odmienny stan poświadczony został w grupie rzeczowników rodzaju męskiego, w której dominującą końcówką osiagającą pułap niepełnej normalizacji jest progresywna końcówka *-om* (169 użyć, 84,92%, np. *bruchom* 554, *bykom* R6v, *cesarzom* Za11, *chłopom* 559, *cielczom* 546, *członkom* 50, *gnojnikom* R2v, *jadom* 207, *koniom* 156, *kopaczom* 563, *kwiatkom* R2, *łowcom* 625, *migdałom* 71, *młodzieńcom* 365, *ogrodom* 144, *osłom* 566, *owocom* 18, *pasterzom* 567, *rycerzom* 510, *stawom* 12, *ugorom* 90, *wirydarzom* 486, *wołom* 171, *zębom* 241); pozostałe końcówki łączą się z rzeczownikami męskimi rzadko: *-am* 14 razy (7,04%, np. *członkam* 276, *gołębiam* 583, *guzam* 523, *jarzębiam* 587, *otrokam* 196, *sokołom* R7, *wołom* R9v), *-em* 14 razy (7,04%, tylko leksem *koń*, np. *koniem* 166, 516, 528, 542) i *-um* 2 razy (1%: *fluksom* R8, *melankolikum* 492). Z kolei wśród rzeczowników z grupy pluralia tantum najczęściej poświadczoną końcówką jest końcówka *-em* (55 razy, 70,51%, np. *dzieciem* 203, *ludziem* 76, 173, 333, 675), obok końcówek *-om* (19 razy, 24,36%, np. *dzieciom* 402, *ludziom* 286, 462, 551, R5v) i *-em* (4 razy, 5,13%: *dzieciom* 633, *suchotom* 286, *ustom* 363, 660).

Tabela 1. Repartycja końcówek celownika liczby mnogiej w poszczególnych kategoriach rodzajowych w *Cresc*

Rodzaj	-am	-em	-om	-um
męski	14 (7,0%)	14 (7,0%)	170 (85,0%)	2 (1,0%)
żeński	229 (99,6%)	–	1 (0,4%)	–
nijaki	81 (94,2%)	–	4 (4,6%)	1 (1,2%)
pluralia tantum	4 (5,1%)	55 (70,5%)	19 (24,4%)	–

Źródło: opracowanie własne.

Leksemowa dystrybucja poświadczonych w *Cresc* wariantywnych końcówek celownika liczby mnogiej odznacza się różnym stopniem ustabilizowania w zależności od rodzaju rzeczowników. Najwyższy stopień znormalizowania charakteryzuje rzeczowniki rodzaju żeńskiego, wśród których tylko 1 leksem (1% z wszystkich 79 leksemów rodzaju żeńskiego) przyłącza więcej niż jedną końcówkę: *kuram* 2 razy || *kurom* 1 raz. Nieco niższym pułapem leksemowej stabilizacji dystrybucji końcówek celownika charakteryzują się rzeczowniki rodzaju męskiego, wśród których 78 leksemów realizowanych jest inwariant-

nie, 6 leksemów (7,6%) z obocznościami: *-am* || *-om* – 5 leksemów (*członek* 4 razy || 4 razy, *jastrząb* 1 || 1, *koń* 14 || 15, *sokoł* 1 || 2, *woł* 1 || 11), *-am* || *-um* – 1 leksem (*melankolik* 2 razy || 1 raz), oraz rzeczowniki rodzaju nijakiego, z których 3 (12,5%) poświadczane zostały z obocznościami: *-am* || *-om* – 2 leksem (*ciało* 1 raz || 1 raz, *lato* 3 || 1), *-am* || *-om* || *-um* – 1 leksem (*zwierzę* 2 razy || 2 razy || 1 raz). Leksemy realizowane inwariantnie w obu grupach rzeczowników przyłączają następujące końcówki: maskulina – *-am* 6 leksemów || *-om* 71 leksemów || *-um* 1 leksem (*fluks*); neutra – *-am* 24 leksemy.

Dystrybucja tekstowa poszczególnych końcówek celownika liczby mnogiej jest w większości kategorii rodzajowych proporcjonalna (zob. tabela 2). Stosunkowo wysoki pułap użyć końcówki *-em* przy rzeczownikach rodzaju męskiego w *Cresc_{II}* należy tłumaczyć wysoką w tej części zabytku frekwencją rzeczownika *koń* (26 poświadczeń na 29 wystąpień w *Cresc*) – jedyne leksemu w *Cresc* przyłączającego tę końcówkę (*Cresc_I*: *koniem* 1 raz || *koniom* 2 razy; *Cresc_{II}*: *koniem* 13 razy || *koniom* 13 razy). Bardziej szczegółowa analiza dystrybucji tekstowej form fleksyjnych tego leksemu wykazała, że zakres występowania formy *koniem* jest ograniczony również w *Cresc_{II}* – zapisy tej postaci fleksyjnej kończą się wraz ze składką Aa (ostatni zapis w kolumnie 560). Istotną różnicę stanowi natomiast dysproporcja w zakresie odsetka poświadczeń końcówek *-em* i *-om* przy rzeczownikach należących do kategorii pluralia tantum (*Cresc_I*: *-em* 94,0% || *-om* 2,0%; *Cresc_{II}*: *-em* 35,71% || *-om* 57,14%). Dysproporcja ta w rzeczywistości jest pochodną nierównomier-

Tabela 2. Repartycja rodzajowa końcówek celownika liczby mnogiej w *Cresc_I* i *Cresc_{II}*

Rodzaj	<i>Cresc_I</i>				<i>Cresc_{II}</i>			
	<i>-am</i>	<i>-em</i>	<i>-om</i>	<i>-um</i>	<i>-am</i>	<i>-em</i>	<i>-om</i>	<i>-um</i>
męski	5 (6,7%)	1 (1,3%)	68 (91,9%)	–	9 (7,1%)	13 (10,3%)	102 (81,0%)	2 (1,6%)
żeński	92 (100%)	–	–	–	135 (98,55%)	–	2 (1,45%)	–
nijaki	37 (92,5%)	–	2 (5,0%)	1 (2,5%)	44 (95,7%)	–	2 (4,3%)	–
pluralia tantum	2 (4,0%)	47 (94,0%)	1 (2,0%)	–	2 (7,14%)	10 (35,71%)	16 (57,14%)	–

Źródło: opracowanie własne.

nego rozkładu form tylko jednego rzeczownika z tej grupy – *ludzie*, którego formy z końcówką *-om* zapisane zostały niemal wyłącznie w *Cresc*_{II} (*ludziem* 8 razy || *ludziom* 17 razy; *Cresc*_I: *ludziem* 44 razy || *ludziom* 1 raz).

Poświadczony w *Cresc* stan wariantywności końcówek *-am* || *-em* || *-om* jest typowy dla tekstów z pierwszej połowy XVI wieku [Rzepka 1985: 32–33]. Normalizacja końcówki *-om* w obrębie rzeczowników rodzaju męskiego i końcówki *-am* wśród rzeczowników rodzaju żeńskiego jest również charakterystyczna dla tekstów Glabera [Migdał 1999: 108–109; 1996: 167–168]; wysoki pułap użyć formy *koniem* nie stanowi cechy odróżniającej – w świetle dotychczasowych badań forma ta należy do niewielkiej grupy leksykalnej najdłużej łączącej się z końcówką *-em* ([Rzepka 1985: 32–33]; u Glabera tylko 1 raz, również z końcówką *-em* [Migdał 1999: 109]). Odnotowany w *Cresc* wysoki pułap wystąpienia rzeczowników rodzaju nijakiego z końcówką *-am* znacznie odbiega natomiast od postępowych preferencji Glabera w tym zakresie (*-am* 44% || *-om* 56% [Migdał 1999: 120–121]). Cechą łączącą teksty Glabera z *Cresc*_I jest z kolei preferowanie formy celownika liczby mnogiej pluralnego rzeczownika *ludziem* (*Cresc*_I 98%, Glaber 87%) [Migdał 1999: 139].

2. Formy narzędnika liczby mnogiej

W *Cresc* formy narzędnika liczby mnogiej rzeczowników łączą się z trzema końcówkami: *-ami* (451 razy, 74,6%), *-y* (*-i* po tylnojęzykowych) (106 razy, 17,5%) i *-mi* (48 razy, 7,9%). Ich dystrybucja wykazuje zależności związane z rodzajem rzeczowników (zob. tabela 3). Największym ustabilizowaniem omawiana kategoria fleksyjna charakteryzuje się w obrębie femininów, przy których nieomal bezwyjątkowo poświadczona została pierwotna w tej kategorii rodzajowej końcówka *-ami* (325 razy, 99,4%, np. *baniami* 225, *deskami* 156, *dziurami* 590, *figami* 257, *gałązkami* 548, *goleniami* 523, *gorami* 23, *jagodami* 298, *klatkami* 633, *klekotkami* 597, *krowami* 546, *laszczkami* 319, *łapicami* 639, *matkami* 595, *motykami* 82, *nogami* 150, *nowinami* 101, *piersiami* 540, *ranami* 434, *zurami* 31, *rzeczami* 111, *sieciami* 552, *żerdziami* 379). Odnotowano tylko 2 odstępstwa od tej zasady – stanowią je: jedno użycie końcówki *-y* (0,3%: *luszczyny* 563) i jeden zapis rzeczownika żeńskiego z końcówką *-mi* (0,3%: *rytwinmi*⁵ 22). W pozostałych kategoriach rodzajowych formy narzędnika liczby mnogiej wykazują się znaczniejszym zróżnicowaniem użycia. Najwyższy poziom zróżnicowania to osiąga w obrębie rzeczowników rodzaju męskiego, wśród których zaznaczyła się stosunkowo wysoka frekwencja użycia wszystkich poświadczonych w *Cresc* końcówek narzędnika liczby mnogiej:

5 Zob. Linde s.v. *rytwina* ‘wryta sztuka ziemi, darnina’, notowane tylko w *Cresc*.

-ami (100 razy, 51,3%, np. *bękartami* 670, *dniami* 332, *gwoździkami* 495, *kołeczkami* 629, *łańcuchami* 550, *ogorkami* 208, *owocami* 204, *palcami* 328, *pączkami* 129, *pniami* 301, *pyskami* 563, *robakami* 524, *sączkami* 119, *sirpami* 179, *stryczkami* 565, *zębami* 156), -y (53 razy, 27,2%, np. *barany* 554, *byki* R6v, *kapłuny* 578, *krogulcy* 610, *lasy* 161, *migdały* 419, *płaty* 527, *pociski* 566, *pożytki* 203, *ptaki* 616, *sokoły* 616, *szlaki* 633, *urazy* 549, *wirzchołki* 279, *zagony* 654) oraz -mi (42 razy, 21,5%, np. *bawołmi* 550, *fortelmi* 632, *gnojmi* 80, *gołębmi* 583, *hulmi* 589, *kołmi* 320, *końmi* 156, 512, *koszmi* 336, *kowalmi* 680, *krajmi* 345, *lasmi* 160, *nieprzyjacielmi* 600, *nożmi* 387, *ogrodmi* 26, *płatmi* 142, *powrozmi* 383, *rowmi* 677, *Sokołmi* 619, *trębaczmi* 598, *wieprzmi* 563, *wołmi* 499, *wozmi* 148, *wroblmi* 621). Rzeczowniki rodzaju nijakiego charakteryzują się z kolei najwyższym pułapem wystąpień regresywnej końcówki -y (42 razy, 60%, np. *bagny* 96, *bydłety* 510, *drzewki* 489, *drzewy* 25, 289, 593, *jajcy* 355, *lekarstwy* 549, *kurczęty* 621, *wojski* 600, *zioły* 218, *ziarnki* 447, *znaki* 5, *znamiony* 301, *żyty* 163), rywalizującej w tej kategorii rodzajowej przede wszystkim z progresywną końcówką -ami (24 razy, 34,3%, np. *gniazdami* 246, *gronami* 294, *jądrkami* 332, *łykami* 124, *nozdrzami* 548, *skrzydłami* 600, *sidłami* 583, *zagrzebiami* 146, *ziolami* 248, *źrebcami* 512, *źrzedliskami* 26); w tej grupie rzeczowników końcówkę -mi odnotowano tylko 4 razy, zawsze przy rzeczowniku *zioło* (5,7%: *ziołmi* 78, 193, 201, 217). Wśród pluraliów tantum dominuje końcówka -ami (7 razy, 63,6%: *drożdżami* 376, 427, *drzwiami* 343, *dźwirkami* 638, *grabiami* 200 2 razy, *łędźwiami* 551) obok końcówek -y (3 razy, 27,3%: *laty* 295, *usty* 451, *wroty* 498) i -mi (1 raz, 9,1%: *ludźmi* 611).

Tabela 3. Repartycja końcówek narzędnika liczby mnogiej w poszczególnych kategoriach rodzajowych w *Cresc*

Rodzaj	-ami	-y	-mi
męski	100 (51,3%)	53 (27,2%)	42 (21,5%)
żeński	325 (99,4%)	1 (0,3%)	1 (0,3%)
nijaki	24 (34,3%)	42 (60,0%)	4 (5,7%)
pluralia tantum	7 (63,6%)	3 (27,3%)	1 (9,1%)

Źródło: opracowanie własne.

Obserwacje te w pewnym stopniu koryguje analiza leksemowej dystrybucji wariantywnych końcówek. Jej wyniki wykazują wysoki odsetek leksemów

realizowanych inwariantnie w omawianej kategorii fleksyjnej: rzeczowniki rodzaju męskiego – na 112 leksemów 8 (7%) realizowanych jest wariantywnie: *-ami* || *-y* – 6 leksemów (*byk* 1 raz || 2 razy, *korzonek* 1 || 1, *kraj* 1 || 1, *krogulec* 1 || 1, *palec* 4 || 1, *pożytek* 1 || 6), *-mi* || *-y* – 2 leksemy (*las* 1 raz || 3 razy, *sokoł* 1 || 1); rzeczowniki rodzaju żeńskiego – na 136 leksemów tylko 1 (0,7%) przyłącza więcej niż jedną końcówkę narzędnika liczby mnogiej (*huszczynami* 1 raz || *huszczyny* 1 raz); rzeczowniki rodzaju nijakiego – wśród 32 leksemów tylko 1 (3%) realizowany jest wariantywnie (*ziołami* 3 razy || *ziołmi* 4 razy || *zioły* 3 razy). Pozostałe rzeczowniki z tych grup przyłączają jedną końcówkę: maskulina – *-ami* 59 leksemów || *-y* 24 leksemy || *-mi* 21 leksemów; neutra – *-ami* 10 leksemów || *-y* 21 leksemów. Pluralia tantum w zakresie leksemowej dystrybucji końcówek narzędnika liczby mnogiej odznaczają się inwariantnością.

Analiza leksemowej repartycji końcówek narzędnika liczby mnogiej nie ujawniła istotniejszych zależności między łączliwością końcówki a zakończeniem tematu rzeczownika. Szczególna uwaga należy się w tym zakresie rzeczownikom przyłączającym końcówkę *-mi*, która w historii wykazywała związek z typem tematycznym rzeczowników [Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 283]. W *Cresc* końcówka ta, poświadczona głównie w grupie rzeczowników rodzaju męskiego, łączy się jednak tak samo często z tematami miękkimi, jak z twardymi (tematy miękkie 13 leksemów: *fortelmi*, *gnojmi*, *gołębmi*, *końmi*, *koszmi*, *kowalmi*, *krajmi*, *nieprzyjacielmi*, *noźmi*, *trębaczmi*, *ulmi*, *wieprzmi*, *wroblmi* || tematy twarde 11 leksemów: *bawołmi*, *kołmi*, *lasmi*, *ogrodmi*, *plotmi*, *powrozmi*, *rowmi*, *sokołmi*, *wałmi*, *wołmi*, *wozmi*). Zwraca też uwagę fakt, że wśród wszystkich 27 leksemów przyłączających w *Cresc* końcówkę *-mi* (prócz wymienionych wyżej jeszcze rzeczowniki *ludzie*, *zioło* i *rytwina*) znajdują się tylko 3 leksemy kontynuujące tę formę fleksyjną do dziś: *ludzie* (1 raz), *koń* (9 razy), *nieprzyjaciel* (choć w innej niż dziś postaci tematycznej: *nieprzyjacielmi* 1 raz). Wszystkie pozostałe leksemy poświadczone w *Cresc* z końcówką *-mi* łączą się dziś z końcówką *-ami*.

Analiza dystrybucji tekstowej omawianych końcówek nie wykazała istotniejszych nieciągłości w ich lokalizacyjnej repartycji (zob. tabela 4). Zestawienie wymaga komentarza w zakresie form rodzaju nijakiego z końcówką *-mi*, poświadczonych wyłącznie w *Cresc*₁ – wymowa tej obserwacji traci na znaczeniu wobec faktu ograniczenia dystrybucji tekstowej leksemu *zioło* tylko do tej części tekstu.

Poświadczony w *Cresc* stan oboczności końcówek narzędnika liczby mnogiej rodzaju męskiego odznacza się na tle innych tekstów z tego okresu znaczną postępowością objawiającą się preferowaniem końcówki *-ami* (z badań Woj-

Tabela 4. Repartycja rodzajowa końcówek narzędnika liczby mnogiej w *Cresc*_I i *Cresc*_{II}

Rodzaj	<i>Cresc</i> _I			<i>Cresc</i> _{II}		
	-ami	-y	-mi	-ami	-y	-mi
męski	39 (54,2%)	17 (23,6%)	16 (22,2%)	61 (49,6%)	36 (29,3%)	26 (21,1%)
żeński	128 (98,2%)	–	1 (0,8%)	197 (99,5%)	1 (0,5%)	–
nijaki	14 (32,6%)	25 (58,1%)	4 (9,3%)	10 (37,0%)	17 (63,0%)	–
pluralia tantum	4 (80,0%)	1 (20,0%)	–	3 (50,0%)	2 (33,3%)	1 (16,7%)

Źródło: opracowanie własne.

ciecha R. Rzepki wynika, że w pierwszej połowie XVI wieku pułap jej użyć wynosił 10–12% [Rzepka 1985: 68–69]). Pod tym względem zbliża się on do tendencji poświadczonej w tłumaczonych przez Glabera *Gadkach* (choć wyjątkową na tle jego pozostałej działalności tekstotwórczej, por. *Gadki -ami* 71%, psalmy 16%, komentarze 21%, Miechowita 12% [Migdał 1999: 111]). W zakresie form narzędnika liczby mnogiej rodzaju żeńskiego *Cresc* dokumentuje stan poświadczany też przez inne teksty z pierwszej połowy XVI wieku [Rzepka 1985: 97–100], również przez teksty Glabera [Migdał 1999: 135] (w tym także w zakresie sporadycznie notowanej przy rzeczownikach żeńskich końcówki -y [Rzepka 1985: 97–100; Migdał 1999: 135]). W zakresie neutrów poświadczony w *Księgach...* pułap użycia progresywnej końcówki -ami (34%) znacznie odstępuje od zachowawczego stanu dokumentowanego przez inne teksty z tego okresu, w tym również przez teksty Glabera (z normalizacją końcówki -y [Rzepka 1985: tabela 5; Migdał 1999: 122]).

3. Formy miejscownika liczby mnogiej

W rzeczownikowych formach miejscownika liczby mnogiej w *Cresc* poświadczane zostały trzy końcówki: -ach (1296 razy, 86,2%), -ech (188 razy, 12,5%) i -och (20 razy, 1,3%). Repartycja końcówek wykazuje zależność od rodzaju rzeczowników (zob. tabela 5). W obrębie rzeczowników rodzaju żeńskiego panuje inwariantna końcówka -ach (816 razy, 100%, np. *cząstkach* 72, *durach* 152, *dziurach* 580, *figach* 419, *gorach* 7, *krowach* 545, *laskach* 628, *maciorach* 562, *plewach* 413, *przyczynach* R3v, *rzeczach* 197, *skroniach* 536, *sadza-*

wicach 33, stodołach 149, winnicach 568, wyspach 172, ziemiach 432, żyłach 681, żywocinach 571). W rodzaju męskim omawiana kategoria fleksyjna nie jest znormalizowana – rzeczowniki z tej grupy przyłączają wszystkie trzy końcówki: *-ach* (211 razy, 58,1%, np. *bokach* 343, *członkach* 163, *folwarkach* 41, *gajach* 675, *końcach* 129, *koszach* 337, *mężach* 365, *ogrodkach* 485, *piecach* 196, *potokach* 23, *ptakach* 571, *trawnikach* 512, *wieprzach* 560, *zębach* 679), *-ech* (132 razy, 36,4%, np. *borzech* 443, *chrościech* 561, *dolech* 324, *domiech* 473, *dzbaniech* 652, *kotlech* 387, *lesiech* 403, *murzech* 580, *ogrodziech* R6v, *ostrowiech* 571, *plociech* 320, *sędziech* 337, *walech* R6, *wychodziech* 641, *zagoniech* 225, *żapiech* R4v) oraz *-och* (20 razy, 5,5%, np. *bokoch* 156, *członkoch* 132, *gnojnikoch* 84, *obyczajoch* R3v, *otrokoch* 232, *pasterzoch* R7, *plastroch* 603, *pożytkoch* R4, *ptakoch* R7, *uloch* 254, *użytkoch* R1v, *wirydarzoch* 485, 676). Wśród rzeczowników rodzaju nijakiego panuje częściowo znormalizowana w tej grupie leksemów końcówka *-ach* (254 razy, 88,5%, np. *bagnach* 258, *cialach* 55, *drzewach* 593, *jelitach* 268, *miestcach* 198, *morzach* 155, *polach* 479, *udach* 523, *ziolach* 675), występująca obok rzadkiej wśród neutrów końcówki *-ech* (33 razy, 11,5%, np. *drzewiech* 53, *groniech* 295, *gumniech* 149, *laciech* 365, 517, *mieściech* 427, *prześciradlech* 176, *udziech* 524, *źniwiech* 183). Odwrotna sytuacja panuje w grupie rzeczowników przyjmujących tylko formy liczby mnogiej – dominuje wśród nich końcówka *-ech* (32 razy, 60,5%, np. *drożdżech* 633, R7, *leciech* 365, *ludziech* 12, 407, *uściech* 16, R8, *Włoszech* 82, 542) rywalizująca z końcówką *-ach* (15 razy, 39,5%, np. *drożdżach* 344, *drzwiach* 562, *dzieciach* 365, *łędźwiach* 682, *meszpułach* R2, *plecach* 682, *suchotach* 532, *ustach* 343); w większości są to formy w XVI wieku zleksykalizowane (28 form: *leciech* 9 razy, *uściech* 6 razy, *Włoszech* 13 razy).

Powyższe wnioski koryguje analiza leksemowej repartycji omawianych końcówek. We wszystkich grupach rodzajowych realizowanych wariantywnie oboczność końcówek bywa poświadczana także w obrębie poszczególnych leksemów. Największy odsetek takich przypadków odnotowano w grupie rzeczowników męskich, w której wśród 131 leksemów aż 22 (16,8%) przyłącza więcej niż jedną końcówkę: *-ach* || *-ech* – 11 leksemów (*bażant* 1 raz || 1 raz, *dom* 2 || 6, *funt* 2 || 1, *kasztan* 2 || 1, *koń* 3 || 1, *migdał* 1 || 1, *paw* 1 || 1, *sokoł* 1 || 3, *uraz* 2 || 2, *wiatr* 3 || 1, *żap* 3 || 1), *-ach* || *-och* – 9 leksemów (*bok* 5 razy || 1 raz, *członek* 9 || 1, *korbas* 1 || 1, *obyczaj* 2 || 2, *otrok* 1 || 1, *pasterz* 1 || 2, *pożytek* 20 || 3, *ptak* 3 || 1, *użytek* 4 || 1), *-ech* || *-och* – 1 leksem (*plastr* 2 razy || 1 raz), *-ach* || *-ech* || *-och* – 1 leksem (*wirydarz* 6 razy || 2 razy || 3 razy). Rozkład końcówek w grupie maskulinów realizowanych inwariantnie prezentuje się następująco: *-ach* 72 leksemu || *-ech* 34 leksemu || *-och* 3 leksemu (*daktyl*,

Tabela 5. Repartycja końcówek miejscownika liczby mnogiej w poszczególnych kategoriach rodzajowych w *Cresc*

Rodzaj	-ach	-ech	-och
męski	211 (58,1%)	132 (36,4%)	20 (5,5%)
żeński	816 (100%)	–	–
nijaki	254 (88,5%)	33 (11,5%)	–
pluralia tantum	15 (39,5%)	23 (60,5%)	–

Źródło: opracowanie własne.

gnojnik, ul). Pod względem odsetkowym podobny stan zaznaczył się wśród pluraliów tantum: *-ach* || *-ech* – 2 leksemy, 16,7% (*drożdże* 1 raz || 1 raz, *usta* 1 || 6) (realizacje inwariantne: *-ach* 8 leksemów || *-ech* 2 leksemy: *ludzie, Włochy*). Stosunkowo liczna jest też grupa neutrów przyjmujących więcej niż jedną końcówkę miejscownika liczby mnogiej – 4 leksemy (12,5%): *-ach* || *-ech* (*drzewo* 53 razy || 5 razy, *grono* 1 || 7, *gumno* 2 || 2, *udo* 1 || 4, *żniwo* 3 || 2) (rzeczowniki rodzaju nijakiego realizowane inwariantnie: *-ach* 29 leksemów || *-ech* 3 leksemy: *lato, miasto, prześcieradło*).

W zakresie związku łączliwości końcówek miejscownika liczby mnogiej z zakończeniem tematu zwraca uwagę jedynie brak końcówki *-ech* przy rzeczownikach z tematem zakończonym spółgłoską tylnojęzykową i przewaga łączliwości tematów tego typu z końcówką *-ach* (90 razy, 35 leksemów || *-och* 9 razy, 7 leksemów, w przypadku 6 leksemów obocznie do *-ach*; np. *członkach* 9 razy || *członkoch* 1 raz, *folwarkach* 3 razy, *garnuszkach* 1 raz, *kwiatkach* 2 razy, *otrokach* 1 raz || *otrokoch* 1 raz, *pożytkach* 20 razy || *pożytkoch* 3 razy, *ptakach* 3 razy || *ptakoch* 1 raz, *rarogach* 2 razy, *rogach* 2 razy, *workach* 2 razy, *znakach* 1 raz).

Analiza dystrybucji tekstowej omawianych końcówek nie wykazała istotniejszych nieciągłości w ich lokalizacyjnym rozkładzie (zob. tabela 6). Zwraca uwagę jedynie względnie ograniczony zasięg występowania końcówki *-och* w *Cresc*₁ – końcówka ta poświadczona została wyłącznie w obrębie obszaru tekstowego mieszczącego się w kolumnach 84–254 (składki D–L).

W zakresie rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego repartycja końcówek poświadczanych w *Cresc* odznacza się – w porównaniu ze stanem poświadczanym w innych tekstach z połowy XVI wieku – postępowością objawiającą się preferowaniem końcówki *-ach* (masculina: *Cresc* 58%, inne teksty

Tabela 6. Repartycja rodzajowa końcówek miejscownika liczby mnogiej w *Cresc*_I i *Cresc*_{II}

Rodzaj	<i>Cresc</i> _I			<i>Cresc</i> _{II}		
	-ach	-ech	-och	-ach	-ech	-och
męski	64 (53,8%)	48 (40,3%)	7 (5,9%)	147 (60,24%)	84 (34,43%)	13 (5,33%)
żeński	347 (100%)	–	–	469 (100%)	–	–
nijaki	140 (89,7%)	16 (11,3%)	–	114 (87,0%)	17 (13,0%)	–
pluralia tantum	6 (33,3%)	12 (66,7%)	–	9 (45,0%)	11 (55,0%)	–

Źródło: opracowanie własne.

22–43,5%; neutra: *Cresc* 88,5%, inne teksty 51,5% [Rzepka 1985: 120 i tabele 22, 23 i 26]). Pod tym względem język *Ksiąg...* wykazuje znaczne podobieństwo do języka poświadczanego w tekstach Glabera (maskulina: -ach 61,6%, neutra 82,8% [Migdał 1999: 114, 123]). W pozostałych kategoriach gramatycznych (rzeczowniki rodzaju żeńskiego i pluralia tantum) stan poświadczany w *Cresc* jest typowy dla tekstów z połowy XVI wieku (feminina: -ach 100%; pluralia tantum: zleksykalizowane formy *ludziech*, *leciech*, *uściech*, *Włoszech*). Dodać należy, że pojawiająca się sporadycznie w *Cresc* przy maskulinach końcówka -och poświadczona została też we wszystkich przeanalizowanych przez Jolantę Migdał tekstach Andrzeja Glabera z Kobylina, choć w większości z nich (prócz *Polskiego wypisania dwojej krainy świata* Miechowity) osiąga nieco niższy pułap użycia (*Cresc* 5,5%, teksty Glabera: psalmy 3,5%, komentarze 1,9%, *Gadki* 2,7%, *Miechowita* 6,1%) [Migdał 1999: 114]. Pod tym względem *Cresc* i teksty Glabera odróżniają się jednak w podobny sposób od stanu poświadczanego przez inne teksty z pierwszej połowy XVI wieku (21,5–39% [Rzepka 1985: 121, tabela 26]).

4. Struktura normy tekstowej *Cresc* w zakresie końcówek celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej rzeczowników

Z przeprowadzonej analizy wynika, że poświadczana przez *Cresc* struktura normy tekstowej omawianego zakresu składa się z następujących wariantów progresywnych i regresywnych objętych różnym stopniem znormalizowania:

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (7):
- progresywne (5): *-ami* w narzędniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-mi* w narzędniku rzeczownika ludzie; *-mi* w narzędniku rzeczownika koń; *-ach* w miejscowniku rzeczowników rodzaju żeńskiego, *-ach* w miejscowniku rzeczowników należących do grupy pluralia tantum (prócz leksemów: *ludzie, lata, usta* i *Włochy*);
 - regresywne (2): *-am* w celowniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-ech* w zleksykalizowanym miejscowniku rzeczowników pluralnych *ludzie, lata, usta* i *Włochy*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (3):
- progresywne (2): *-om* w celowniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-ach* w miejscowniku rzeczowników rodzaju nijakiego;
 - regresywne (1): *-am* w celowniku rzeczowników rodzaju nijakiego;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (5):
- progresywne (3): *-ami* w narzędniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-ami* w narzędniku rzeczowników z grupy pluralia tantum; *-ach* w miejscowniku rzeczowników rodzaju męskiego;
 - regresywne (2): *-em* w celowniku rzeczowników z grupy pluralia tantum; *-y* w narzędniku rzeczowników rodzaju nijakiego;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (18):
- progresywne (4): *-om* w celowniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-om* w celowniku rzeczowników rodzaju nijakiego; *-om* w celowniku rzeczowników z grupy pluralia tantum; *-ami* w narzędniku rzeczowników rodzaju nijakiego;
 - regresywne (14): *-am* w celowniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-em* w celowniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-um* w celowniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-um* w celowniku rzeczowników rodzaju nijakiego; *-am* w celowniku rzeczowników z grupy pluralia tantum; *-y* w narzędniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-y* w narzędniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-y* w narzędniku rzeczowników z grupy pluralia tantum; *-mi* w narzędniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-mi* w narzędniku rzeczowników rodzaju żeńskiego; *-mi* w narzędniku rzeczowników rodzaju nijakiego; *-ech* w miejscowniku rzeczowników rodzaju męskiego; *-ech* w miejscowniku rzeczowników rodzaju nijakiego; *-och* w miejscowniku rzeczowników rodzaju męskiego.

Z przedstawionego zestawienia i danych zawartych w tabeli 7 wynika, że w analizowanym zakresie normę tekstową *Cresc* tworzą głównie warianty usytuowane poza normą (23 warianty || 10 wariantów normotwórczych;

Tabela 7. Struktura normy tekstowej *Cresc* w zakresie repartycji form celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej rzeczowników

Przypadek	Warianty znormalizowane				Warianty usytuowane poza normą			
	pełna normalizacja		niepełna normalizacja		wstępna normalizacja		poniżej 51% użyc	
	progr.	regr.	progr.	regr.	progr.	regr.	progr.	regr.
celownik	–	1	1	1	–	1	3	5
narzędnik	3	–	–	–	2	1	1	6
miejscownik	2	1	1	–	1	–	–	3
	5	2	2	1	3	2	4	14
suma		razem: 10 progresywne: 7 regresywne: 3			razem: 23 progresywne: 7 regresywne: 16			

Źródło: opracowanie własne.

70% || 30%). Tę grupę form współtworzą jednak przede wszystkim warianty regresywne (16 wariantów || 7 wariantów progresywnych; 70% || 30%), co świadczy o dość zaawansowanym etapie kształtowania się nowej, zdemorfologizowanej normy w omawianych przypadkach – zwłaszcza że większość wariantów nieznormalizowanych to formy regresywne nieprzekraczające 51% użyc (14 wariantów, 61%). Wskazuje na to również wysoki odsetek wariantów progresywnych wśród form normotwórczych (7 wariantów || 3 warianty regresywne, 70% || 30%), przy czym większość z nich to formy objęte stanem pełnej normalizacji (5 wariantów || 2 warianty progresywne objęte stanem niepełnej normalizacji; 71% || 29%).

Wyniki analizy rozkładu wariantów w poszczególnych przypadkach (tabela 7) pokazują, że kategorią fleksyjną o najwyższym pułapie znormalizowania jest miejscownik (4 warianty normotwórcze || 4 warianty nienormotwórcze; 50% || 50%). W pozostałych przypadkach warianty nieznormalizowane przewyższają pod względem liczebności warianty znormalizowane (celownik: 9 wariantów nieznormalizowanych || 3 warianty znormalizowane; narzędnik: 10 wariantów nieznormalizowanych || 3 warianty znormalizowane). W zakresie innowacyjności poświadczanej normy od pozostałych przypadków wyraźnie odróżnia się celownik, w którym poświadczony został tylko jeden progresywny wariant znormalizowany (|| 2 znormalizowane warianty regresywne)

Tabela 8. Struktura normy tekstowej *Cresc* w zakresie repartycji form celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej rzeczowników w obrębie poszczególnych grup rodzajowych rzeczowników

Rodzaj	Warianty znormalizowane				Warianty usytuowane poza normą			
	pełna normalizacja		niepełna normalizacja		wstępna normalizacja		poniżej 51% użyc	
	progr.	regr.	progr.	regr.	progr.	regr.	progr.	regr.
męski	1	–	1	–	2	–	–	6
żeński	2	1	–	–	–	–	1	3
nijaki	–	–	1	1	–	1	2	3
pluralia tantum	2	1	–	–	1	1	1	2

Źródło: opracowanie własne.

(w narzędniku – wyłącznie 3 progresywne warianty znormalizowane; w miejscowniku – 3 warianty progresywne i 1 regresywne).

Z danych przedstawionych w tabeli 8 wynika, że najwyższym stopniem znormalizowania wyróżniają się rzeczowniki rodzaju żeńskiego (3 warianty znormalizowane || 4 warianty nieznormalizowane; 43% || 57%); przyczyną takiego stanu jest progresywny charakter genetycznie żeńskich końcówek *-ami* i *-ach* w narzędniku oraz miejscowniku. Kategorią rodzajową odznaczającą się najniższym stopniem znormalizowania są natomiast maskulina – w ich obrębie aż 8 wariantów (80%) usytuowanych jest poza normą (|| 2 warianty normotwórcze).

5. Zróźnicowanie tekstowe wariantowości form celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej w *Cresc*

W porównaniu z ekstensją tekstową obocznych form fonetycznych [Osiewicz 2016: 136–142] dystrybucja tekstowa analizowanych wariantów fleksyjnych odznacza się większą równomiernością. Nieciągłym rozkładem tekstowym charakteryzują się tylko trzy formy fleksyjne: forma celownika *koniem* (niemal wyłącznie w składkach R–Aa, czyli w pierwszych 8 składkach *Cresc*_I), forma celownika *ludziom* (niemal wyłącznie w *Cresc*_{II}) i formy miejscownika rodzaju męskiego z końcówką *-och* (ograniczony zasięg występowania

w *Cresc*₁ – wyłącznie kolumny 84–254, w których obrębie stosunek końcówek miejscownika maskulinów wynosi: *-ach* 22 razy || *-ech* 23 razy || *-och* 7 razy, 44,3% || 44,2% || 13,5%). Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, iż wszystkie trzy obszary tekstowe odznaczające się odrębną dystrybucją wymienionych form pokrywają się z fragmentami tekstu poświadczającymi też nieciągłości w rozkładzie form fonetycznych [szczegóły zob. Osiewicz 2016], co oznacza, że powstały w trakcie składu tekstu i prawdopodobnie są efektem niekonsekwentnego stosunku do normy tekstowej charakteryzującej rękopiśmienną, redakcyjną podstawę książki (zob. też niżej uwagi o zbieżnościach fleksyjnych między *Cresc* a tekstami Glabera), choć jednocześnie słabo zróżnicowany rozkład analizowanych form fleksyjnych w *Cresc* (w porównaniu ze znacznym jego zróżnicowaniem w odniesieniu do zjawisk fonetycznych) świadczy o raczej restrykcyjnym stosunku zecerów do normy fleksyjnej epoki (zob. też niżej uwagi o związku normy tekstowej *Cresc* z normą poświadczaną przez inne teksty z pierwszej połowy XVI wieku).

5.1. Stopień normalizacji form celownika, narzędnika i miejscownika liczby pojedynczej na tle innych tekstów drukowanych z pierwszej połowy XVI wieku

W zakresie stopnia znormalizowania analizowanych kategorii fleksyjnych stan poświadczony w *Cresc* jest najczęściej zbieżny ze stanem charakteryzującym inne teksty z pierwszej połowy XVI wieku. Obserwacja ta dotyczy wszystkich form rodzajowych celownika, form narzędnika rzeczowników rodzaju żeńskiego i form miejscownika rzeczowników rodzaju żeńskiego i pluraliów tantum. W narzędniku i miejscowniku rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego norma tekstowa *Cresc* charakteryzuje się wyraźną postępowością polegającą na bardziej konsekwentnym niż w innych tekstach z tego okresu preferowaniem genetycznie żeńskorodzajowych progresywnych końcówek *-ami* i *-ach* oraz znacznie niższym pułapem użyciu innowacyjnej, ale regresywnej końcówki *-och*.

5.2. Stopień normalizacji form celownika, narzędnika i miejscownika liczby pojedynczej na tle tekstów Andrzeja Glabera z Kobyłina

Ze względu na to, że teksty Glabera w większości omawianych tu przypadków fleksyjnych poświadczają stan zgodny z innymi tekstami z epoki, w niniejszej analizie porównawczej wzięto pod uwagę tylko te kategorie fleksyjne, w których norma tekstowa poświadczana w drukach Glaberowych stoi w opozycji do normy tekstowej epoki. W obrębie tej grupy zjawisk między *Cresc* a tekstami Glabera zachodzi stosunek zarówno zgodności, jak i rozbieżności:

- a) stan zgodny (3):
- wysoki pułap użyć form celownika rzeczownika *ludzie* z końcówką *-em* w *Cresc*,
 - stosunkowo wysoki odsetek użyć form narzędnika maskulinów z końcówką *-ami* (zbieżność tylko z normą tekstową *Gadek*);
 - stosunkowo niski odsetek wystąpień końcówki *-och* w miejscowniku maskulinów;
- b) stan rozbieżny (1):
- znacznie niższy poziom wystąpień celownikowej końcówki *-om* przy neutrach (4,6% || Glaber 56%).

Z przedstawionych danych wynika, że wśród wyraźnych odstępstw od poświadczanych przez większość tekstów z pierwszej połowy XVI wieku zwyczajów w zakresie stosowania końcówek celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej rzeczowników przeważają te, które są zbieżne z fleksyjnymi cechami dyferencyjnymi tekstów Glabera. Niewykluczone, że są one pozostałością po języku Glaberowego pierwopisu tłumaczenia, którego redakcyjne opracowanie powierzono komuś innemu, co jest bardzo prawdopodobne – wiadomo, że Glaber w momencie wydania dzieła (1549 rok) od 6 lat przebywa w Wieluniu, bywając w Krakowie (głównie w Akademii Krakowskiej) tylko sporadycznie [Świerżowski 1981: 56]. Problematyka ta wymaga jednak dalszych studiów nad językiem *Cresc* poświęconych m. in. pozostałym rzeczownikowym obocznościom fleksyjnym.

Bibliografia

Źródła

Piotra Creſcentyna *Księgi o goſpodarſtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu ſtanowi potrzebne* (1549), Helena Unglerowa, Kraków, Biblioteka Kórnicka, sygn. oryginału: Cim.F.4078; sygn. mikrofilmu: Mf 4935. Udoſtępnienie: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, oai:www.wbc.poznan.pl:45451 [dostęp: 27 maja 2019].

Literatura

- Bajerowa Irena (1980), *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski”, s. 105–114.
- Chromiński Kazimierz (1806), *O literaturze polskiej mianowicie czasów Zygmunto-wskich, to jest złotego wieku pisarzy*, „Dziennik Wileński” t. 3–4; odbitka: tegoż, *Rozprawa o literaturze polskiej*, Wilno 1806.

- Karplukówna Maria (1971), *Regionalizmy w języku Andrzeja Cervusa z Tucholi*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kawecka-Gryczowa Alodia (1983), *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Klemensiewicz Zenon, Lehr-Splawiński Tadeusz, Urbańczyk Stanisław (1981), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa.
- Lisowski Tomasz (1999), *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantowości i normalizacji fonetyki i fleksji*, Wydawnictwo WiS, Poznań.
- Maciejowski Waclaw A. (1851), *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do r. 1830*, t. 2, Księgarnia Samuela Orgelbranda, Warszawa.
- Migdał Jolanta (1999), *O języku Andrzeja Glabera z Kobylina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorenesansowej*, Wydawnictwo WiS, Poznań.
- Osiewicz Marek (2007), *Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku*, Wydawnictwo PTPN, Poznań.
- Osiewicz Marek (2012), *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 roku*, „LingVaria” 7, nr 2 (14), s. 65–76.
- Osiewicz Marek (2013a), *Oboczność mię cię się // mie cie sie w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), nr 1, s. 127–148.
- Osiewicz Marek (2013b), *Wariantywność graficzna „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Osiewicz Marek (2014a), *Wtórna nosowość antycypacyjna w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), nr 2, s. 71–92.
- Osiewicz Marek (2014b), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 22 (42), nr 1, s. 75–94.
- Osiewicz Marek (2014c), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” z 1549 roku (oboczność biał- // biał- oraz wariantywność w zakresie kontyuantów grup *sř, *zř, *žř, *(s)ѣc i *(z)ѣc)*, „Slavia Occidentalis”, nr 71/1, s. 55–77.
- Osiewicz Marek (2015a), *Oboczność ir (≤ *ir, yr) w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Slavia Occidentalis”, nr 72/1, s. 159–176.
- Osiewicz Marek (2015b), *Oboczność ir // er (≤ *ř) w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 23 (43), nr 2, s. 103–128.

- Osiewicz Marek (2016), *Zróznicowanie tekstowe, zakres i stopień normalizacji wariantowości fonetycznej w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 24 (44), nr 2, s. 135–158.
- Pankowicz Anna (1979), *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, „Księgi o gospodarstwie”... Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa”, t. 150, z. 4, s. 47–63.
- Piekarski Kazimierz (1930), *Miscellanea bibliograficzne*, „Przegląd Biblioteczny”, t. 4, z. 4, s. 423–424.
- Rzepka Wojciech R. (1985), *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Rzepka Wojciech R., Wydra Wiesław (1984), *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Sławski Franciszek (1972), *Z lat czterdziestych XVI wieku*, „Język Polski”, s. 241–252.
- Świerzowski Kasper (1981), *Żywot i sprawy Andrzeja Glabera z Kobylina. (Nowe źródła i materiały)*, w: *Silva rerum*, red. Tadeusz Ulewicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 40–56.

Marek Osiewicz

Demorphologization of gender in plural nouns in the *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn (Krakow 1549, Helena Unglerowa)

The article is a continuation of the research on linguistic variance in the first Polish edition of *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn (Krakow 1549, Helena Unglerowa). The inflectional forms were analyzed: the dative, instrumental and locative of plural nouns. The investigated issues included: textual differentiation, scope and degree of normalization of the particular alterations. The results of the analysis were compared with the results of research on other texts from the first half of the 16th century. The conclusions are: a) the books certify the initial but advanced stage of the demorphologization process of gender in plural nouns; b) the text distribution of most variants is even, the discontinuous textual distribution is characterized by only three inflectional forms: *koniem* and *ludziom* in the dative case, *-och* in the instrumental of the plural form of masculines; c) the state certified in the books is in most categories convergent with the state certified in other texts, the exception is the form of the instrumental and locus of masculine and neuter nouns; d) in the analyzed area, *Księgi* show little convergence with the language of Glaber's texts (preferring the forms: *ludziem* in the dative case, *-ami* in the instrumental case, occasional end-case *-och* in the locative of masculines).

KEYWORDS: Polish language of the 16th century; 16th-century prints; linguistic variance; linguistic norms; historical inflexion.

dr hab. Marek Osiewicz, prof. UAM – Zakład Nauk Pomocniczych i Edytorstwa, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: historia języka polskiego, polszczyzna pierwszej połowy XVI wieku, grafia, fonetyka, fonologia i morfologia historyczna, edytorstwo tekstów dawnych.